

T 519

C 47 59

Шокумаланы Жагафар

Агроном

Ураев
Т.

ТОКУМАЛАНЫ ЖАҒАФАР

Проверено 1963 г.

К.Р.

АГРОНОМ

Хапарла

с 4759

К.-Б.А.С.С.Р.
Республикасызды библиотека
ИМ. Н. К. КРУПСКОЙ
гор Нальчик

КАБАРТЫ-МАЛҒАР КИТАБ БАСМАСЫ
НАЛЬЧИК 1961

Б С (Балк) 2
Т 519

АГРОНОМ

I

Иңир аласы болғанды. Элде адам ауазла, ит үрген, мал мөңүрдеген тауушла қатыш эштиледиле. Жаз иңир шошду.

Элни қыйыр табасында уллу қошунбаш ақ үйден қолунда да челеги бла бир жаш тиширыу чықды. Ол жеңил оқуна, сууға барыучу гитче жолчукға түшдү да шууулдаған черек таба озду. Қабхақдан тигелеб бара, аны ызындан:

— Қызым! — деген ауаз эштиледи. Айшат артха бурулду. Қабхақ башында бир қарт тиширыу Айшат таба келе тура эди.

— Ай, бу қартлыққа адам не этсин? — деди қарт қатын, Айшатха жуууқлаша.— Мен жаш заманымда, быллай гитче төшчүкледен өрлеген уғай, ыфчык бла тау артына аууб да кетиуүчем... Энди уа... Энди уа көресе да...

— Ана, қой! Қайры түшесе? Алай тур, қыйналма,— деб, Айшат аны аллына барыб, қолундан челегин алды да,— былай тур, мен бусат суу алыб чығайым,— деди.

— Қыйналырса, қызым, эки челекни чығарырга қыйын болур,— деди қарт қатын.

— Қорқма, анам, чығарырма,— деб Айшат, эки челекни да қолуна алыб, суўға тигелеб кетди. Ол челеклени суўдан толтурду да, женил оқуна артха айланды.

— Қыйналдың, жаным, қыйналдың,— деди қарт.

— Хо бирда,— деди Айшат, аңа қараб.— Аны не қыйынлығы барды.

— Да-а, қызым, жаш бүгүн-бүгече барама деб письмо жазғанлы бир ыйық болады. Нек келе болмаз.. Бир табсыз түшле да көреме. Ол энди үйүме саў-саламат жыйылса эди... Ол келсе, сора маңа не қыйынлық бар эди.

— Да бир иш бла тыйылыб қалған болур...

— Келир... Ол оқурға кетгенли беш жылдан артық болады.

— Келир, ана, қайғы этме,— деб Айшат, эки челекни да эки қолуна алыб, алға тебреди.

— Қызым, аўруууну алайым, энди кесим да алталлықма, бер!

— Бизни үйден ары элтирсе,— дей, Айшат қарт тиширыўну челегин қабақ эшигини аллында аңа берди.

Айшат үйүне келгенде, анасы аңа:

— Быллай бир нек қалдың? Барған жеринден кайыта билмей башлаған көреме,— деб тырман этди.

— Жолда Налдүз түбегенди да, аны бла ақыртын келе мычыдым...

— Да ассыры эртдеден ушақ нөгер болуб тебреген болурмуса? Бетине айыб түйүлмүдү? Халқ көрсе не айтырып билемисе? Шөндүден

оқуна келинлик этиб башлағанды демезлеми? — деб урушду.

Эшик қағылды. Анасы бла қызы бир-бирлерине қарадыла. Айшат эшикни ачды. Эшикде колхозну бухгалтери Таўсону башы көрүндү.

— А-а, Айшат, қалайса? Иңиригиз ахшы болсун! Нек мудахса? Алықа Омар келмеген-миди?

— Уғай.

— Сурат'а үйде түйүлмүдү?

— Кел, Таўсо, кел! Үйде болмай мени қайры кетерик сұнаса, — деб Айшатны анасы эшикни қатына келди. — Кел, жууук бол!

— Уғай, Сурат, саў бол! Бош, Омар келген болурму деб қайтханем.

— Жумушуцму бар эди?

— Хо бир да, бир жумушум да жоқду. Бош, алай эрикгенден қайыта келгенлигим эди.

— Кел, үйде олтур! Бираздан ол да келир, — деди Сурат.

— Уғай, саў бол! Үйге кире да турмайма, ахшы иңирли бола қалығыз! Үйде да сақлай болурла, — деб бухгалтер, жөтел эте, қабак эшикден чығыб кетди.

Айшатны жүреги тыңсыз эди. Анасыны ачы сөзлери аны жуқусундап уятханча этгендиле. Ол, столну аллында шинтикге олтурғанлай, шош турады. Анасы уа, үй адырланы тыхырда-та, не эсе да бир зат этерге қармашыб айланады. Қызына ачыўлана:

— Не бурнуу салындырыб тураса? Тур да картоф арт, — деди.

Қыз, олтурған жеринден жеңил қобуб, аш этген үйге кирди. Ол картофланы арта башлады.

Кече араға жуууқлаша, Омарны эшик қақ-
ғанына Сурат эшикни ачыб:

— Э киши! Быллай бир кеч қалыб қайда айланаса? Сени бу районна жүрүүүн қачан тохтарық болур? — деб тырманлаб сөлешди.

Эри ана сабыр халда:

— Ала, сен сейирлик адам көреме! Мени ой-
наб айланған суна болурса. Мени жеримде болсаң, анда билир эдиң.

Сурат, терк оқуна хазыр ашны жылытыб,
эрини аллына салды. Омар ашаб жатды.

— Колхозланы мындан ары бүтүн да бек өсдүрүр үчүн Коммунист партияны Ара Коми-
тети МТС-ланы түрлендирирге керекди деб оноу этгенди. Энди колхозла МТС-дан техника тилеб айланырық түйүлдүлө, аңылаймыса? МТС-лада болған эл-мүлк машиналадан кол-
хоз кесине кереклиси чаклы бирни сатыб ал-
лыкды. Ол машиналага колхоз кеси ие боллуқ-
ду. МТС-ла уа ремонт-техника станцияла бол-
луқдула. Аңыладыңмы?

— Өлгөн атамы жаны үчүн, бир зат да аңы-
ламайма.

— Саңа аны айта турған мен тели оқунама.
Жуклама қой.

— Охо! Мен председатель болмағанлыққа,
аллай затланы уа аңылауңума.

— Жуклама қой, тилейме,— деди.

II

Колхоз өзенледе сарғалған будай шош чай-
қалады. Жибек ийген көк нартүх сабақла өх-
тем сүеледиле.

Суу жағада сабийле, қымыжа болуб, жаға-
дан сууна теренине секире жууунадыла.

Элли ичинде көб адам көрүнмейди. Қарт қатынла бла қарт кишиле, экишер — үчүшер болуб, ушақ эте, Налдүзнү үйү таба барадыла.

— Энди Налдүзнү жашыны ахыр келиб қалғанлығымы болур?

— Да оқууну бошаған эсе алай болур.

— Бошағанды дейдиле.

— Энди Налдүз аны узақ жибермез.

— Жибермей'а! Жиберирге керек болса, Налдүзге сора турмазла.

— Алайсыз да ол қарт қатын жаңызлай қалай бир қыйынлық көргенди.

— Жаңыз нек бола эди? Қолхоз аны бир заманда да унутуб қоймағанды.

— Ол айтханың да кертиди. Алай дағыда...

Налдүзнү үйү адамдан толубду. Келгенле кара чачлы, кара көзлү, субай жашны қуचाқлаб, аны бла қызыу саламлашадыла, аңа көб хапар сорадыла. Жаш да хар кимни сорууна сүйүб жауаб этеди.

Таусо, эшикни кең ачыб, үйге кирди. Ол, жыйылған адамланы ортасы бла барыб, Хасан бла қаты қуचाқлашды. Саламлашыб бошағандан сора, Хасанны арқасына да қаға:

— Да, жигит, хапар айт,— дей, шинтикге олтурду.

— Да не хапар сурайса,— деди Хасан, бухгалтерни жарық бетине ышарыб қарай,— элмүлк институтну бошаб, Москваға сау кал деб келгенбиз.

— Ой, аперим, Хасан! Аперим! Дипломунц бла алғышлайма... Энди уа муратың қалайды, қайда ишлерге дейсе?

— Да алықа мен билген жоқду. Райком қайры жиберсе да ары барырма.

Бираздан сора, алғарақ келгенле, Налдүзнү қолун тутуб, «Аллах колундан алмасын» деб, алғыш эте, үйлерине кетиб тебретиле. Налдүз да Хасан да саламлашырға келгенлени жарық бетли ашыра эдиле.

Иңир алаға Налдүзнү үйүне жашла, қызла да жыйыла башладыла. Эшикден кирген хар қызға Хасан тыңысыз қарай эди. «Айшат нек келе болмаз?» деген қайғы аны сағышха қалдырғанды. Көб қыз, жаш да келиб кетдиле, алай алықа Айшат келмегенди. Налдүз бла жууқлары қыстау шапалық этедиле. Жауда бишген чырламаланы ариу ийиси хар кимни да бурнуна хычыуун тиеди.

Тышында қараңы болған эди. Үйлени терезелеринден чырақ жарықла көрүнедиле. Үч тиширү Налдүзнү үйү таба женил келедиле. Аланы бири Айшатны анасы Сурат, экиси ўа тең қызла — Айшат бла Халимат эдиле.

Сурат, эшикден кириб, Хасанны анасына:

— Налдүз, қурманлық этмей қутулаллық түйүлсе,— деб аны қолун тутады.

Налдүз, аланы келгенлерине қуана, айтды:

— Этербиз, аруууну алайым, қурманлық да этербиз...

Хасан Айшатны эшикден киргенин көргенде, бек қуанды, жарыды. Аңа Айшат биргесине күннү алыб келгенча көрүндү. Аны жүреги терк ура эди. Айшат анасы бла бирге, Хасан-ны қатына барыб, аны колун тутду.

Жаш қыз, төгерегинде адамладан уялыб, сүйгенини бетине қараялмай, жерге қарай эди. Хасан, Суратха:

— Омар'а қайдады, не ишлеб турады,— деб

сорду. Алай, Таўсо жауапшы Суратха жетдирмеді. Ол, Хасанға бла Суратха кезиў қарай:

— Ой, председателни иши азмыды? Түзүн айтсақ, Омар түтүн ичерге да замаи табмайды. Бизни колхоз районда осал колхозға саналғанын кесин да эштген болурса, иш бек көбдү,— деб жауаб берди.

— Тохта, районда бек осал бизни колхозмуду да? — деб сейирсинди Хасан,— мен ол затны арталлы да эштмегенме.

— Эштмеген эсең, эштирсе,— деди бухгалтер,— озған жыл бизни колхоз тирлик жыйында да, сүт сауууда да, малланы санын өсдүрүүде да бек артха қалғанды. Жалан да жүн қырқыуда төртүнчү жерни алғанды.

Таўсону айтханын эштгенде, Хасанны башына көб сағыш келди.

Кече араға қонақла бары да кетдиле, үйде анасы бла жашы кеслері қалдыла.

Узақ жолдан арыб келген Хасан, башы жастыққа тийгенлей оқуна жуқлады. Налдүз, жашыны қатына барыб, аны рахат жуқлағанына қууана, көб қараб турду да, сора, ақырын кетиб, кесини төшегине жатды.

III

Хасан районға жетгенде, күн ортаға жуууқлашхан эди. Ол, эки этажлы уллу, ақ үйну алына келди. Төгерегине қараб, үсүнден буқусун сыйпай, үйге кирди. «КПСС-ни райкомуну секретары» деген жазыуу болған эшикни аллында тохтады. Эшикни шош қақды.

Хасан, «Қиригиз!» деген сөзнү эштгенлей, эшикни ачыб, секретарны кабинетине кирди.

Секретарь, орта бойлу, чырайлы жаш адам, олтурган шиндигинден қобуб, Хасан бла саламлашды.

Ол, Хасанна диванны көргүзте:

— Олтуруғуз! — деди.

Хасан олтурғанда, секретарь, ана ышара:

— Не жумушуғуз барды? — деб сорду.

— Москвадан эл-мүлк институтну бошаб келгенме,— деб хуржунунда дипломун да, эл-мүлк министрстводан кесин бери жибергенлерине берилген қағытны да чығарыб, секретарға узатды.

— Агроном,— деди секретарь, дипломға қарай,— ахшыды. Бизге шөндү агрономла бек керекдиле. Бизни районда «Алға» деген колхоз барды. Аны таныймыса?

— Танымай'а, мен анда туўғанма.

— Кертими? — деб сейирсинди секретарь,— алай эсе, бүтүн да иги. Районубузну ичинде андан артха қалған колхоз жоқду. Кесин да анда туўған эсен, мен этген муратха көре, сен анда ишлерге бүтүн да бек сүериксе. Туўған колхозуңу районда бек артха қалыуу саңа артық хычыуун болмаз. Алай эсе, «Алға» деген колхозға агрономлуқ ишге бар. Сен жашса, жаңы устаса. Ишни иги қуарарға керексе. Аны үчүн'а саңа көб ишлерге түшер. Аңылаймыса?

— Аңылайма...

— Эл мүлкнү бүтүн өсдүрүр үчүн партия шөндү қаллай уллу мадарла табханы саңа белгиледи. Ол ишлени жашауда бардырыу барыбызны да сыйлы борчубузду. Сен коммунистсе, коммунист'а хар иште алчы, үлгүлү кураучу болурға керекди. Аланы барын да мен саңа,

сен билмейсе деб, айтхан сунма. Алай жашауда хар керекли затны эсден кетермей турганны хатасы жоқду. Ол колхозда председателни таниймыса?

— Танийма.

— Омар кезиүүнде осал председатель болмағанды. Алай аны шөндүгү жашау излегенча, билими, тирилиги жоқду. Сен аны оң қолу болурға керексе. Бир сөз бла айтханда, кесиңи битеу билимиңи... Аңылаймыса, билимиңи хайырлы колхоз ишге берирге борчлуса. Омар сабан ишледе агротехниканы жоруқларын эсге алмайды...

— Да ол'а осал ишди,— деди Хасан, секретарни сөзүң бөле.— Алай этерге жарамайды.

— Сен'а ол ишни аягы үсүңе салсаң, уллу ахшы иш этериксе.

Сабийликде туўған элинде ойнаб чабыб айланган кезиүлери Хасанны көзүңе көрүңдүле. Энди Хасан киши болғанды. Партия аны аллында туўған колхозуңу айныт деб, борч салады. Жашау деген алапатды.

— Не сағыш этесе?

— Бош алай,— деб, Хасан олтурған жеринден қобду,— ахшы, жолдаш секретарь, партия буюрған ишден мен артха турмам.

Райкомну секретары Хасанны эшик үсүңе дери ашырды. Ол, терезе аллына барыб, Хасанны ызындаң көбге дери қараб турду.

IV

Комбайнла күзлүк будайны қыстау орадыла. Ындырда будай төбеле, кенден қарағанда, алтын төбелеча көрүңедиле. Колхозчула хар жер-

де да, кеслерине буюрулған ишни намыслы толтура, жигер урунадыла. Ашхам қараны көз байлай башлаған эди. Колхозну правлениясыны терезелеринден электро чырақны жарығы көрүнеди. Председателни кабинетинде үчеулен олтурадыла. Аладан экиси — Хасан бла Омар — қызыу даулашадыла, үчүнчү уа, колхозну парторганизациясыны секретары Асхат, аланы даулашларына кулақ салыб тыңылайды.

Омар, бек ачыуланыб:

— Сен кимге ақыл үйретирге күрешесе! — деб столну жундуругу бла урду. — Мен председатель болуб он жыл ишлейме. Колхозда не зат этерге керек болғанын мен эртдеден билеме...

— Ачыулапнан этме, Омар, — деди Хасан, сабыр сөлеше, — мен саңа ақыл үйретирге күрешмейме. Мен жалан да эл мүлкде бай тирликни қалай алырға керек болғаныны үсүнден айтама. Суу амалтын партүхлени куруб бара турғанын көресе. Күзлүкле да бишген этгенликке бүртүклери толу түйүлдүле. Аланы бары да суғарыр амалтын болғанды. Быйылдан башлаб, илипинле қазыб, сабанланы суғарырча этерге керекбиз. Мешхутну уа оңу болған қадарда барын сабанлаға қуймай жарамаз. Андан сора техниканы кереклисича хайырланырға керекбиз. Партияны Ара Комитети шөндү МТС-ланы ишин жаңыча түрлендириб...

— Жолдаш агроном, — деди Омар чамланыб, Хасан сөзүн айтыб бошағынчы, — сен мени арталлы да жуқ билмеген суна болурса дейме. Партияны Ара Комитетини МТС-ланы ишин жаңыча түрлендириб, алада болған би-

теу эл-мүлк машиналары колхозға сатарға деген бегимин сен бери келгинчи оқуна эштгенбиз. Аны үсүнден сени маңа үйретирлигин жокду.

— Аны эштгенигизге дауум жокду,— деди Хасан.— Алай куру эштиб койғандан хайыр чыкмаз. Партияны Ара Комитетини бегимин жашауда бардырырға керекбиз. Заман сақламайды. Партия белгилеген ишлени толтуруу бизни сыйлы борчубузду.

Эндиге дери сөзге қошулмай турған Асхат, агрономну бетине ышанңылы қараб:

— Түз айтаса,— деди.

Асхат, Хасанны бла Омарны даулашларына тыңымай, қайсыны айтханы түз болғанын оюмлай эди.

Асхат, бу колхозға келиб, ишлеб башлағанды жалаң да үч ай болады. Ол алықа председателни суху қылықларына толу түшүналмағанды. Омар иги ишлерге сүймейди дерге жарарық түйүлдү. Ол кесини заманыны асламысын сабанлада оздурады. Ол колхозчула бла кеңешеди, аланы ахшы ишлерге чақырады. Алай, нек эсе да колхозну мүлкү айнымайды, не зат эсе да бир зат жетишмегенчады, не эсе да бир жашырын зат чырмау болғанча көрүнеди. Парторганизацияны секретары, ол затланы үсүнден бу колхозға келгенли бери көб сағыш этгенди. Алай колхозну артха қалыуундан чығарыр үчүн белгили бир мадар табалмай қыйналады. Болса да секретарь жуууқ заманны ичинде колхозну мүлкүн өсдүрүрча мадар табарына ышаныучу эди.

Жаңы агрономға Асхат кулақ салады. Кертиси бла оқуна Хасан бу колхозда, алғын эти-

линмей келген бир қауум ишлени этерге керек-ди дейди. Ол, колхозну алчы колхоз этер үчүн, ишни кеңинден тутарға деб белгилейди, агротехника илмуну жорукларын колхоз производ-ствоға кең синдирирге керек болғаныны үсүн-ден айтады. Ол сөлөшкөн заманда, колхозда көб жыл ишлеген адамча, эл мүлкде чексиз сынауу болған алчы колхозчуча сөлөшө эди. Аны ол адети уа Асхатны керти да сейирсин-дирди. Парторганизацияны секретары агроном-ну биринчи көргөндө, аны алай сунмаған эди. Ол Хасанны эл мүлкнү үсүндөн теория билими болмаса, практикасы, сынауу жоқ суннан эди. Уғай, иш алай түйүлдү — башхачады. Энди секретарны көз аллында олтурған қуру китаб-ны оқуған агроном түйүлдү, ол — эл мүлкнү хар бир затын билген, сынаулу, билимли, кеси-ни ишин сүйгөн коммунист эди.

Хасан, папиросланы чығарыб, Омарға, ызы бла уа Асхатха узатды.

— Сау бол, мен түтүн ичмейме,— деди сек-ретарь.

Хасан, папиросун қабындырыб, аны эки — үч кере тартхандан сора Асхатха:

— МТС-ланы жаңыча түрлендириунү үсүн-ден КПСС-ни Ара Комитетини бегимин кол-хозчулаға аңылатханмысыз? — деб сорду.

— Айхай, аңылатханбыз. Колхозчула ол оноуға бек ыразыдыла. Ала эл-мүлк машинала кесибишни қолубузда болсала алғындан эсе бир ненча кере иги ишлерге оң табарықбыз дейдиле.

— Да сора бүгүнне дери МТС-дан бир зат сатыб алмай нек турасыз?

— МТС-дан эл-мүлк машинала алырға қарыуубуз жокду. Ахчабыз көб болса, алырбыз,— деди председатель.

— Ахча қачан боллукду деб сақлаб турмай, колхозға қаллай бир эл мүлк машина керек эсе да, қысха күнлени ичинде МТС-дан алырға керекбиз. Өнкүч алырға да қрал эркин этеди. Алған техникабызны хақын быйыл бериб бошайлмасақ, келир жыл бериб бошарбыз. Аны үчүн'а, күчүбүзнү аямай, ишлеб, колхозну мүлкүн өсдүрүрге борчлубуз. Эл-мүлк битимледеп кереклисича тирлик алыб, ара малчылықны бийик даражада айнытсақ, ахшы муратыбызға жетерикбиз.

Председательни қаны қартықға сыйынмай эди, аны себебли, жаш агрономну айтхан сөзлери аны дығылына қатылыб, ачыуун қозғай эдиле.

— Сен, бала, алықа «қара тууарны ызын басмағанса»,— деб башлады Омар,— мен председатель болуб он жылдан артық ишлейме, сен'а не этерге керек болғанын маңа үйретесе.

— Уғай, Омар,— деб Асхат сөзге кошулду.— Биз көб даулашыб этерик жүк да жокду. Мени ақылыма көре, Хасан былайда түздү, ол айтханлай этсек жаңылмазбыз.

Ала колхозну правлениясындан чықғанда, эшикде қараңы эди, көкде жулдузла жылтырай эдиле.

Омар, үйүне келиб, қатыныны азық аша дегенине да қарамай, хазыр төшекге жатды.

* * *

Күз арты. Тау бетле сарғалғандыла. Жазда, күйүз жайылғанча, жерни чырайлы бети энди

түрленсеңди. Алай, колхоз өзеңде ишни барыу тохталмағанды. Кече да, күн да тракторланы моторларыны гүрүлдеген тауушлары эштилип турадыла.

Кече.

— Эй! Алай тохта!

Хасан тамағын не бек керип қычырса да, тракторчулаға ауазын жетдиралмады. Трактор'а чырақлары бла қараңы күз кечеде аллын жарытып, баразадан ажашмай, қыстау бара эди. Қычырып эштидиралмазлығын билгенден сора, агроном, қараңыда абына-абына, жаңы баразаны жаңы бла тракторну ызындан чабды.

— Эй! Тохта! Тохта!

Хасан тракторну жетди да, дағыда қычырды:

— Қаншау!

Қаншау, ызына қарағанында, готонну ызындан келе турған Хасанны эследи да, тракторну тохтатды.

— Алан, Қаншау, не терк бараса, күчден чабып жетдим да,— деди Хасан, маңылайында терлегенлерин сыйпай,— болса да қайғырмаз... чабыу — сүек саулуқға бек игиди, алай, Қаншау, сени чабыуун'а сүек саулуқға бек аманды.

— Аңыламайма.

— Қалай аңыламайса? Жерни сүрмейсе, бош жырдырып бараса, дейме да.

— Да мындан терен қалай сүрлүксе да? — деб сорду тракторчу.

— Уғай, Қаншау, бу жер сүрүү түйүлдү! Сабанны бузууду! Муну чаклы эки теренликке сүрүрге керекди... Аңылаймыса?

— Готонну мындан терен түшүрсө, трактор тарталлык түйүлдү.

— Сен'а, энди готонну терен түшүр да, биринчи терклик бла тартдыр, тарталмаса, готонланы бирин кетерирбиз. Сиз, колхозну механизаторлары, энди ишни алғынча сунмағыз. Энди, МТС-ланы жаңыча түрлендириуу бла байламлы, көб жер сүрсөң да, аз жер сүрсөң да ишни тыңылы эт. Сен ишлеген сабанладан тирлик элпек жыйылса, иш күнүңе аслам хақ аллыкса. Тирлик аз жыйылса уа, не зат аллыкса? Сени да, мени да, барыбызны да мүлкүбүз ма бу сабанладыла. Биз алаға кереклисича иги қарасақ, ала бизни қууандырырла.

Қаншау, жуқ да айтмай, башын аз энишге этиб, сағыш этеди. Ол ичинден: «Кертиси бла оқуна МТС-ланы жаңыча түрлендириууну уллу жашау мағанасы бар көреме», дей эди. Қаншау, жуқудан уянқан адамча, башын көтүрдү да:

— Алайды... түз айтаса, Хасан. Хайда, готонланы кереклиси чақлы энишге бошла,— деб Қаншау прицепцигине буюрду да, тракторға минди.

Жерге терен кирген готонланы күчениб тарта, трактор алға тынч тебреди. Хасан аны ызындан биразға дери барды да, ишни таб болғанын көрүб:

— Ма алай сүрүгүз! — деб ызына айланды.

Хасан элге киргенде, кече сағат бирден озуб бара эди. Ол кеси үйүнү қабақ эшигине жетген заманда, председатели үйүнү терезесинден чырақ жарықны урғанын көрдү. Ичинден: «Омар быллай бир кечге дери жуқламай нек тура болур?» деди. Аны жүреги, ол үйге ба-

2. Заказ № 5664

17 К.-Б.А.С.С.Р.
Республиканская библиотека
им. Н. К. Крупской
гор. Назарик

-рырға тартына эди. Ол үй аны хар заманда көзлерине башха үйледен ариу көрүнүүчү эди. Артыгырак да үйнү жаны бла озарға түшсе, Хасанны бети бек түрлениүчү эди. Аны жаш жүреги, ол үйнү ичинде бир затны тас этиб, аны излеб табарға гузаба этгенча, Хасанца тынчлык бермей эди.

Ма, энтда да Хасан кеси кабақ эшигини катындан Омарны терезелерине дағыда бираз караб туруб, сора үйүне кириб кетди.

Ол, ундурукға жатхандан сора да, талай заманца дери жуқлаялмады. Аны көзүне колхоз сабанла, анда гүрүлдеб сабан сүрген, урлук себе айланцан тракторла, ахырында ўа, толган айча чырайлы Айшатны сыфаты көрүне эдиле.

Эртден. Үйледен адамла чығыб, жан-жанына үлешиниб, колхоз сабанлаға ашығышлы барадыла. Кимини қолунда жугар, кимини—гетмен, кимини—сенек, бирлерини қолларында ўа балтала бардыла. Бир қауумланы ўа қолларында жуқ да көрүнмейди, алай аланы үслеринде кара мелте болған кийимлеринден сменни алышындырырға бара турған механизаторла болғаны ачық билинеди.

Хасан да, кеси миниб айланыўчу ажирни жүгенинден тутханлай, сабанлаға қарай айланады. Бригадирле бла, звено башчыла бла ушақ этеди. Ол кезиўде аны қатына «Победа» келиб тохтады. Аны ичинден Асхат бла мудах бетли Омар чықдыла.

— А-а, Хасан, сен'а мындаса да, қалайды халың? — деб парторганизацияны секретары агрономну қолун тутду.

— Ахшыбыз, иш иги барады. Алай түнене

экинчи бригадада он гектарға жууук жер, мешхут чачылмай сүрүлгенди.

— Болмаған мешхутпу қайдан аллықса, бу болмачы оноуларың бла сен мындан көб ишибизни артха тартма,— деди Омар, суху өнү бла.

Хасан, ана сейирсиниб қарай:

— Мешхут қалай жоқду? Қой фермалада бла тууар фермалада не қадар чириген мешхут барды... Мен кесим барыб, айланыб, көрүб келеме. Аны хайырланырға керекбиз. Андан сора, жолдаш председатель, мен ишибизни артха тартыр үчүн айланмағанымы билиригизни тилейме.

— Не ойнайса сен, ким бла сөлешгениңи билемисе?.. Кесинден таматаға сен ақыл үйретирик болурса дейме. Уғай, бала, сен....

Асхат, аны сөзүн бөле:

— Омар, қойчу! Бияғы сен башлағанса,— деди.— Қалай-алай десең да Хасан түздү.

— Алаймыды?

— Алайды!

— Алай эсе, кимни түз болғанын райкомда айырырла... Хоў, райкомда,— деб Омар, арлақда турған «Победаға» олтуруб, эшигин ачыу-ланыб, қаты уруб, жабды да, шофёрға «Кетдик» деген белги берди. «Победа», жолну буқусун көкге көтүре, район таба кетди.

— Да,— деди Хасан шош,— Омарча адам бла ишлеген қыйынды, бек қыйынды.

— Охо, сен аны үчүн жарсыма. Омар райкомға барыб, саңа не да маңа этерлик хатасын хуржунуна суқсун. Алай кесине ўа иги түйүлдү,— деди Асхат.

Алайда алаңы қатына Айшат бла Халимат келедиле. Айшат, Асхатха жууук туруб:

— Мени звенома берген жеригизни көргүз-түгүз. Бригадир көрүнмейди. Аны көб сакларга түшер дейме,— деди.

— Аны агрономга айт. Ол аны ишиди,— деб Асхат Хасанга карады. Хасан, коюн хуржунундан гитче блокнотчугун терк чыгарып, аны ичинде Айшатны атын излеп башлады. Блокнотну эки — үч кагытын ачхандан сора, Айшатха карап:

— Сен кеси звенона жеткен жерни ичинде тураса,— деди.— Кел, чекни көргүзтейим.

Халимат бла Айшат Хасанны ызындан тебретиле. Асхат'а оң жанында урлуқ себе айланган агрегат таба кетди.

Хасан ичинден сагыш эте барады: «Шөндү,— дейди ол кеси-кесине,— Халимат болмаса эди, Айшатха битеу жүрегимде болганны айтырық эдим. Қим биледи, атасы мени бла жарашмағанына, Айшат мени терсте санай болур...»

— Хасан, узақга нек кетиб барабыз? Бизни жер былайдады дегенен да.

Қызны соруу сагышын бөле, жаш, жуқудан уяннан адамча, башын көтүрүп, төгерегине карады:

— Түз айтаса, Халимат, ажашыб бара турама,— деб Хасан артха айланды.

— Айшатмы ажашдырғанды? — деб күлдү Халимат.

— Мен'а хазна ажашдыраллық болмам дейме,— деди Айшат, болса да қыз теңини сөзү аны жүрегине хычыуун тийген эди.

— Охо, букдурма,— деди Халимат, масхаралаганча эте. Хасан лақырда этгенча сундурур муратда айтды:

— Түз айтаса, Халимат, Айшат аңашдыр-
ганды.

Хасан Айшатны звеносуна жеткен жерни көргүзтү да, қызлаға хайырлы иш этигиз дей, аладап айырылды. Апы қууанчы жүрегине сыйынмай эди.

V

Қағытланы да столну үсуне кең жайыб, Таўсо кесини бухгалтерлик ишин қызыў бардырады. Ол кабинетге кирген адамла бла саламлашырға да заман табмайды. Қолхозну жыллык ишин тергеў баям, тынч иш болмаз ансы, Таўсону қансыз арық бети бу салқын кабинетни ичинде хазна терлемез эди.

— А-а, Таўсо, иш қолай болсун!

— Ой, қолайлы бол, саў кел, Хасан! — деб бухгалтер, эшикден суху кирген агрономну қолун қаты қысыб, саламлашды. — Қыш түшүб қалады, баям. Үйде отун да жоқду.

— Охо, қайғырмаз, саңа сууук не этерикди?! — деб күлдү Хасан.

— Да хаў, тейри, сенича жаңы үйдегили болурға айлансам, сууукдан мен да қорқмаз эдим. Мен қағыт алғанлы ўа он жылға жууук болады. Сууукға төзүмсүзүрек болуб башлаганма, — деди Таўсо.

— Таўсо, мен сени ол «Жаңы үйдегили» дегениңи аңыламайма.

— Сен аңыламай эсең, менми аңыларықма да? — деди Таўсо, — сен Айшатны аласа деген хапар битеў элге жайылганды. Тоюңа чақырсаң — барырбыз, чақырмасаң — бармабыз, неге букдураса...

Хасан Таўсоға не эсе да айтырға тебрегенлей, эшик ачылыб, кабинетге бир тиширыу кирди да, Хасанны сөзүне чырмау болду. Тиширыу бухгалтер бла сөлешиб, эшикден чықғанлай, Хасан Таўсоға:

— Алай эсе, тамбла кече келечиге бар,— деди.

— Жаңыз кесимми?

— Хоу!

— Ушамаған затланы айтма.

— Осман бла бар.

— Ахшы. Андан ары ишни маца қой.

— Болсун! Ол ишни тыңылы этсең, мени бек ыразы этериксе,— деб Хасан Таўсонун кабинетинден чығыб кетди.

Агроном кетиб бираз болғандан сора, Омар Таўсонун кесине чақырды. Таўсо кесини чақырылыуун, Айшатны үсүнден атасына жуқ сездирюге, қолайлы амалға санады. Алай иш башха болду. Омар Таўсонун башы эшикден қарағанлай оқуна, ачыуланыб башлады:

— Сиз мени председатель болғанымуну унутуб бара болурсуз дейме. Ол аман агроном бла бир тилли болған хапарығызны эштгенме.

— Э-э, Омар, да ол'а иги жашды да.

— Ма, сени жолдан тайғаныңи мен билиб турама,— деб чамланды председатель.

Таўсо аны сөзүне сейирсинди:

— Не жолдан тайғанма?

— Жолдан таймаған эсең, мени нек аманлаб айланаса?

— Өтүрүк сөздү, жолдаш председатель!

— Охо, алай оқуна болсун! Айт, мен аман председателмеми?

— Уғай, түйүлсе, ким айтханды аны?

— Аны ким айтханы сени ишиң түйүлдү. Эштемисе?

— Хоў, эштеме, мени нек чақыргансыз?

— Хар затны эсеблеб бошағанмыса?

— Көб қалмағанды.

— Ахча хайырыбыз қаллай бирди, белгили түйүлмүдү?

— Белгилиди, жолдаш председатель, озған жылдан бир кесек азырақды.

— Кертими айтаса? Да, тамбла райкомну бюросу барды, мени докладыма тыңыларықдыла.

— Бек ахшыды! Иги доклад этигиз.

— Да иги жетишимле болмаған жерде иги доклад болуб көргенмисе?

Председатель, башын энишге этиб, уллу сермешде хорланған адамча, аўур сағышха қалды. Таўсо, аны сағышын бөлмез муратда, кабинетден ақыртын чықды.

VI

Қышны суўук күнлеринде тракторла мал фермаладан сабанлаға мешхутну тохтаўсуз ташыйдыла. Қыш болғанлыққа, колхоз өзенле адамсыз түйүлдүле. Хар түрлү иш қыстаў барады. Иңирде колхозчуланы битеў жыйылыулары болады. Жыйылыўға райкомну секретары да келеди. Жыйылыўда колхозну председатели Омарны отчет докладына тыңылайдыла. Докладдан сора парторганизацияны секретары Асхат чығыб сөлешди. Ол, кесини сөзүнде, колхозну көб жартылықларын санай келиб, ахырында сөзнү қаты салыб тохтады:

— Уғай, жолдашла, мындан ары былай иш-

лерге бизге айыбды. Мен бери келиб ишлеб башлағанлы көб заман болмағанды. Болса да көб колхозчу маңа, председателни ишине ыразы болмаўларыны үсүнден бир ненча кере айтхандыла. Кертиси, Омар, шөндү заман андан излегенча, эл-мүлк артелге башчылық эталмайды. Ишни колхозчу асламла бла бирге кураб бардырмайды. Омарны ол ишине райкомну бюросу да қарағанды. Ма бу жыйылыўда, Омар мындан ары председателде қалсынмы, оғесе қалмасынмы, аны үсүнден былайда хар ким чығыб айтығыз. Мени айтырығым ол эди.

Жыйылыўда колхозчула Омарны осал ишлегенинен, ишни жаңы амалларын билмегенинен айтадыла. Бирле, Омар энтда да председателде қалсын дейдиле. Алай жыйылыўну асламы ўа, ол ишни жалчыталлық түйүлдү, андан эсе колхозға жаңы председатель айырылсын деб, тохтаған эди.

Председатель кесини ахыр сөзүнде айтды: — Бағалы жолдашла! Кертисин айтсақ, бу арт кезиўлеге дери мен кесими уллу кемчиликлерим болғанын билмей турғанма, ол'а, шөндүгү заманча көре, мени билимим жетишмегенин белгилейди. Энди мени жыл саным да келгенди. Сизден тилеригим — мени председателликден эркин этигиз. Түзүн айтсақ, мен кереклисича ишни қураялмайма. Көб болмай, Хасан Москвадан оқуўну бошаб келгенди. Кертиди, мен аны этген ишлерин жаратмай айланғанма, алай мен терс болғанымы аңылағанма. Хасан билими болған жашды, ишни аңылайды, ол председателни қуллуғун эталлықды...

Омар сөзүн айтыб бошағынчы оқуна, жый-

ылғанла қарс уруб, аны сөзүне уллу ыразы болғанларын билдирди.

Жыйылыу кеч бошалды. Жыйылыудан чыққан адамла бир-бирлери бла қызыу сөлеше эдиле:

— Энди жаңы председателибиз'а қалай болур?

— Ол иги боллукду.

— Заман бла иш көргүзтүрле.

— Керти окуна, ол келгенли, алғын этилмеучү, көб жаңы ишле этилиб башлағандыла.

— Хасан ишни да қурай биледи, адам бла да сөлеше биледи.

— Алан, «аяғым киргинчи таяғым»,— дегенча, жашны асыры эртде махтаб башлаған болурмусуз?

— Не дейсе, Осман?

— Күннү қалай боллугун иңирде айтыучу-дула дейме.

— Тохта, сен Хасанға ышанмаймыса?

— Мен көзүм бла көрүб, қолум бла тутхунчу, ийнанмаучума.

— Ха-ха-ха!

— Алан, Омарға уа жаным ауруду.

— Мени да.

— Уғай, ол кеси өмүрүнде бу жолча түз иш этген болмаз.

— Түз'а бек түз этгенди, алай...

— Да, охо, энди не боллук эсе да жашау көргүзтүр.

Қолхозчула көб түрлү хапар айта барадыла:

Омар бла Айшат жыйылыудан бирге қайтыб келе эдиле. Ала бир-бирге сөлешмей эдиле. Айшат, бир-эки кере сөз башларға да итиннен эди, алай атасы аңа ушақ нөгер бо-

лурға сүймегенин эслегенде, сөзүн тыйды. Келиб, Омар кеси үйүнү қабақ эшигине жеткенде, кызына бурула тохтады, сора аны башын шош сылады да, жуқ да айтмай, арбазға кирди. Айшат да аны ызындан үйге кирди.

Аланы келгенлерин сақлаб турған Сурат жыйылыудан хапар сорду. Аны Омар хапарлады.

Эрин куллуғундан эркин этгенлерин эштгенде, Сурат мудах болду. Қатышыны ол халын көргенде, Омар аны жабсара айтды:

— Мудах болма, бир заманда иш бла мени аллыма өтген көб адам жоқ эди. Заман бара турады, ол ишни жаңы ызларын излейди, алаға түзелирге ўа маңа қыйын көрүннен болур. Колхозну иши аяғы үсүне болса, аны мен кесим этгенча қуўанырықма... Алайды, қатын... алай...

* * *

Кече қапба-қараңыды. Көкнү қуршалған қара булутла ашықмай таула башы бла аўуб барадыла. Анда-санда желчик да үфгүреди.

Айшат терезеден эшикге тыңысыз қарайды. Сағат онеки болуб барады, Хасан'а алықа үйге келмегенди. «Жаўун жаўғунчу келсе иги боллуқ эди, ансы жибиб халек болур» деб жарсыйды ол. Бу кезиуде жуқлаб турған сабий, уяныб, жиляб башлайды.

— Уяныбмы қалдың, жаным,— деб Айшат бешикни қатына келиб, сабийини маңылайындан улба этди. Сабий, анасыны қубултханын аңылаб, жарық ышарды.

Сағат онеки болғанда Хасан келди. Аны бетинде қуғанчлы хал барды.

— Быллай бир кеч нек қалдын?— деб Айшат эрине тырман этеди.

— Қолхоз иш,— деб Хасан ышара-ышара жауаб қайтарды.

— Да сен председатель болғанлы үч жылға жүуук болғанды, алай алықа алчы...

— Охо, сен хар зат былай терк болуб қалғанмы сунаса? Қолхозубуз бек алчы болмаса да, алчыны этегинден тутханды: районну бек арт жеринден үчүнчүсуне өтгенди, ол'а колхозчуланы иги урунцанларын айтады. Бир— эки жылдан'а...

— Көрүрбүз,— деди Айшат, Хасанны бойнундан қучақлай. Бешике сабийчик атасына бла анасына қараб насыблы ышара эди.

ЖАЛҒАН ДАРАЖА

Кабинетде Шохай қаушалыб олтурады, папиросланы да узунларын тартады. Аны олтурған жери башха колхозланы председателлери олтурған жерледен эсе табырақды. Узун мор, стол, эшик жабыу кабинетге кууат саладыла. Шохай папиросну тартыб бошаса уа, олтурған жеринден қобуб, полға жайылған ариу нақышлы күйүзнү үсүнде ары-бери жүрүүчү адети да барды.

Бир күн Шохай, кабинетде иги кесек олтуруб, эрикгенден сора кийиниб, тышына чығарға тебрегенлей, телефон зыңырдады.

— Алло,— деди Шохай, телефонну чолпусун кулағына салыб,— алло, да... а-а-а, Хажби! Аликум салам. Игибиз... Не дейсе? Кара ана, борчланы үсүнден сағыш этмей'а. Мени қалай председатель болғанымы эндиге дери уа билирге керек эдигиз... Барын да толтурлуқбуз. Сүт да, эт да, жүн да... ой-ой-ой, не айтыууң барды. Не зат?.. Хау, мешхутну уа тохтаусуз ташыйбыз. Сводкамы? Ахшы, бусағат бухгалтерге айтайым да сводканы да берейик. Ыхы... ахшы... Сау қал!

Шохай телефонну чолпусун жерине салды да, мычымай баш бухгалтерни чақырды. Бухгалтер, председатели не зат үчүн чақырганын сезген адамча, кабинетге кире келгенлей, председателге:

— Жук жокду,— деди.

Шохай, сейир эте:

— Не зат жокду? — деб сорду.

— Да, районна сводка бер дерлик болурса?

— Хаў.

— Да не зат берликбиз...

— Эй жигит,— деб Шохай уллу көллү ышарды,— бүгүнне дери сводка бериб көрмеген адамча қаллайла сөлешесе.

— Да, Шохай, бу озган он күнде...

— Башир, сводканы берирге керекди. Бу сағат райкомдан Хажиби сөлешгенди. Сүтнү бла мешхутну үсүнден сводканы терк беригиз дегенди. Райкомну аллында даражабызны түшүрүрге жарамаз.

— Ол да алайды,— деди Башир, артык ыразы болмай, — сүтден бир болмачы тарихлени көргүзүрге да боллукду, алай мешхутну үсүнден'а не этерге да билмейме.

— Да, нелляй бир мешхут ташылғанын термегенмисе да?

— Бу озган он күннү ичинде бир килограмм да мешхут ташылмағанды.

— Қайғырмаз,— деди Шохай, желкесин кашый,— бизни қаллай бир мешхут ташығаныбызны ким тинтиб айланырықды. План толғанды деб бас да барма қой, даражабыз чөкмесин.

— Сүт'а?

— Сүтден да асламырақ көргүзт. Қралға

нек аз сатхансыз дерге қалсала, бузоўларыбыз ырахын эдиле да алаға ичиребиз дербиз да коярбыз. Аңыладыңмы? Аха, алай эсе бар. Қиши бол!

Председатель ашықғанлықға Башир ашықғанча көрүнмеди. Алғын Шохайны айтханы бухгалтерге закон эди. Шохай айтханны Башир бир заманда да болжалға салмағанды. Бүгүн'а, нек эсе да, бухгалтерни терк қармашырлығы келмейди, ол кесини не затха эсе да ыразы болмағанын председателге көзү-қашы бла билдирирге күрешди. Шохай да алай ақылсызладан түйүлду, ол Баширни ақылына не эсе да бир «табсыз» зат келгенин аңылаб, сағайды. Бухгалтер бла сөз болурға председатель нек эсе да сүймей эди, не үчүн десегиз, аны Башир билмеген хыйласы хазна жоқду. Шохай терк түрленди, жарық ышарды, лақырда эте, Баширни қатына барыб, аны арқасындан қаға:

— Ы-ы... Башир... нек мудахса, аўруғанмы этесе, о-о, алай эсе врачха...

— Уғай, аўрумайма,— деди бухгалтер, Шохайны сөзүн бөле,— мен бек саўма.

— Сора уа нек тураса, сводканы жарашдырсаң'а.

— Шохай, мен сени көлүңе тиерге бир да сүймей эдим, алай түнене Ахмат, районца өтүрүк сводкала нек бергенсиз, деб маңа дунья бла бир тырман этгенди.

— Ким Ахматды ол!— деб председатель ачыўланыб эки қолу бла да столну урду.

— Қесибизни Ахмат, парткомну секретары...

— А-а-а, алаймыды,— деди Шохай кесин гурт таўукча көбдүрүб,— ол не биледи? Ахмат

бери келгенли жыйырма күн да болмаганды, огесе Ұа, ол мени атымы хар жерде да махталганына зарланғанмы этеди.

— Билмейме, Шохай, мен партияға кирирге заявления берген эдим да, алықа сен партияға кирир даражаға жетмегенсе, деб башымдан энишге суу куйганлай этиб қойғанды.

— Қорқма,— деди председатель бухгалтерге сабыр халда,— қорқма, сен билемисе «батыр бир өлүр, қорқақ эки өлүр» деб, сөз барды. Қолхозда тамата менме, мухур мени колумдады, мен айтхан — законду, сен аны билмеймисе! Ахматны Ұа жууашдырырбыз, Шохай аллай чыбчықланы көбүсүнү қанатын сындырған кишиди.

Башир ауур күчсүндү. Ол олтурған жеринден қобду да председателге:

— Ахшы, алай эсе, мен сводканы жарашдырайым. Болса да Ахмат бла сөлеширге унутма. Ол парторганизацияны жыйылыуун ачыб, анда сводкаланы эм башха алдаулықланы үсүнден вопросну сүзерге керекди, деб бир да кеси-кесин экеулене тутдурмай айлананча көрүнеди,— деди.

Башир чығыб кетгенден сора, председатель иги кесек заманны кабинетни ичинде сын қатханлай турду. «Уғай, дейди ол көлүнден,— уғай, Ахмат, сен Шохай бла бош жағалашырға күрешесе, чыпчық кесин қаяға урғанлай, сен кесиңи маңа урурға бош итинесе, мияла ууалғанча ууалырса. Хы, мен кимден да нек қорқам, атым райкомда, обкомда да белгиледи, аллахха шукур, даража барды».

Шохай кабинетден чықды да, машинаға миңиб, районға кетди. Райондан ол кеч қайтхан

Эди. Правленни қатына жетиб, машинадан түшгенлей парткомну секретары Ахматха түбеди.

— Сен бери келчи,— деб Шохай Ахматны кабинетине элтди. Секретарь, кабинетни ичинде уллу жумушақ диванға чөге:

— Ой, Шохай, бу диванны баям заказ бла этдирген болур эдигиз,— деб күлдү.

— Шөндү сағыш диванда түйүлдү,— деди Шохай, кашларын түйүб.

— Сора уа..

— Сора уа не? Сен бир қауумланы ишлерине чырмау болған хапарың барды. Бухгалтер сен урушханса деб, ишден исхилтин болуб айланады...

— Уғай, Шохай, мен кишиге урушмағанма.

— Сора өтүрүк айта болурла! Мында адамла өтүрүк айтырға үйренмегендиле, аны үсүне ўа бизде колхозчула уруш-түйүшнү көрүб болмайдыла. «Қимни арбасына минсең, аны жырын жырла» деген сөз барды, жолдаш секретарь!

— Шохай, маңа не зат үчүн тырман этгениңи алықа иги аңыламай турама,— деди Ахмат сабыр халда.

— Қалай аңыламайса, өтүрүк сводкала, алдаўлуқла, деб айланған сен түйүлмүсе да?

— Менме.

— Сора ўа не затны аңыламайса?

— Ол урушхан дегениңи. Мен өмүрүмде адам бла урушмағанма.

— Да, өтүрүк сводкала нек бересе, деб адамны үсүне чабса, ол урушхан болмай неди!

— Мен'а алай этерге жарамағанын тынч аңылатыб айтханма, ансы, урушхан этмегенме.

Шохай кесин бир кесек сууутду. «Ахшы,— деди ол кеси-кесине, — урушуб, кесими андан эсе уллурақ даражам болганын көргүздүм, энди Ұа атасы, баласы бла сөлөшгенча аңа ариуурақ айтыб кесиме бой салдырырға керекме...»

— Ахмат, билемисе, эки өгүзпү да арбаны ал жанына жегедиле ансы бирин аллына, бирин артына жекмейдиле. Аны не үчүн айтханыммы аңылай болурса да?— деб Шохай секретарға ышарыб қарады.

— Хаў, аңылайма,— деди Ахмат сабыр,— сени ол айтханың экибиз да бир жолда барырға керекбиз деген сөз болур.

— Хаў, аңылаған'а этесе...

— Алай не медет, мен сен барған жолну сайлаяллық түйүлме.

— Нек? Колхозну артха тартырғамы мурат этесе?

— Уғай, Шохай, аллай муратым да жоқду. Алай кертисин айтсағ'а колхозну мындаи артха тартырға адамны қолундан оқуна келлик түйүлдү.

— Сен не затла жаншайса, бизни колхозча планларын, борчларын кезиүүнде толтурған колхоз жоқду...

— Бүгүн районца нек барғанең? — деб сорду Ахмат.

— Нартүх урлуқ тилерге барғанем.

— Да, быйыл урлуқ тилерик болуб, былтыр нартүхнү барын да қралға нек сатыб ийгенең?

— Ол'а мени ишимди,— деди председатель чамланыб,— колхоз үчүн мен жауаб бере ме!..

— Қызма, жолдаш председатель, ол қуру сени ишиң түйүлдү. Бирсикүн чыққан газетде бизни колхоз сабанлаға 4000 тонна мешхут ташығанды, деб жазылғанды. Ол кертими? Барчы қара, 100 тонна да ташылмағанды. Ол тарихни районға сен бергенсе, мен аны соруб билгенме. Ма, алдаў, хыйла, деб аллайға айтылады...

Председатель ачыуланьыб, қалпағын кийиб, сөз да айтмай, кабинетден чығыб кетди. Аны ызындан Ахмат да чыкды. Кече қараңы эди. Қорғашин сыфатлы ауур булутла көкден сагеллеча салынадыла.

Ахмат, правленни аллында түтүн иче, кеси жаңыз турады. Ол алғын башха колхозда парторганизацияны секретары болуб ишлеучү эди. Энди ўа Шохай башчылық этген колхозға жибергендиде. «Ол махтаўлу колхозға барыб, көб ахшы затха үйренирме», деб Ахмат бери қууаныб оқуна келген эди. Алай, мында үйренирча хазна жуқ болмағанын секретарь терк сзди. Колхозчуланы қолайлы жашамағанларын көргенлей оқуна, мында ишни таб болмағанын Ахмат эслейди. Озған жыл күз артында Шохай райкомда болған бир жыйылыўда: «...Бизни колхоз хар гектар жерден 900-шер центнер силослуқ нартүх жыйғанды. Хазырлаған силосубуз эки жылға оқуна жетерикди», деб махтанған эди. Ол сөзле Ахматны эсинде энтда да турадыла. Шохай алай айтханда Ахмат да башхала бла бирге қаты қарс урған эди. Ол заманда Шохай өтүрүк айтады деб, Ахматны уғай, кишини да эсине келген болмаз эди. Энди ўа, ма март айны ал күнлеринде оқуна колхозда силос таўусулғанды, ийнекле

ырахын болғаңдыла, сүт бермейдиле. Ахматны жүреги ол затлаға бек қыйналды.

Шохай, даражаны ызындан жанын, қанын аямай куўған адамланы қаўумундан эди. Ол кесини председатель болуб ишлегенине артық ыразы да түйүлдү, аны баш мураты, қалай-алай да этиб, бир уллурақ куллуқ алыўду.

Шохай кесини ол муратына жетер үчүн жыйылыўда, уллу куллуқчуланы алларында, булбулча жырлаўчуду.

Бир айдан сора колхозну парторганизациясыны жыйылыўунда Шохайны иши сүзүледи. «Шохай кибик адам партияны тизгиңлеринде турурға тийиншли түйүлдү, коммунист деген сыйлы атны ол жүрүте билмейди», деб коммунистле, аны партиядан чығарырға эм ол, мындан арысында, колхозну председателлик ишинде қаллығы бла қалмазлығыны үсүнден вопросну колхозчуланы жыйылыўуна салырға деген бегимни чығардыла. Жыйылыўну протоколун Ахмат экинчи күн райкомға жиберди.

Шохай'а, өбке солуў этиб, райкомға, обкомға чабды, куллуқчулаға тарықды. «Мен алай, мен быллай...» деб жойқулланды. Алай, не медет! Жалған даража аңа болушмады. Колхозчула да Шохайға ышаныўдан баш тартдыла. Ала кеслерини жыйылыўларында Шохайны председателлик ишден чығарыб, аны орнуна башха адамны салдыла.

АТАНЫ АЧЫУУ БЛА ҚУАҢЧЫ

Элде жашағанланы барысы да қарт Қаншаўну уста танийдыла. Лақырдачы қартны жаш қаўум артық да бек сүеди. Аны себебли, Қаншаў нығышха чықған иңирледе, ары жашла да аслам барадыла. Қартны халине иги түшүннен бир қаўум чөрчекле, нығышха биргелерине жаңы газетлени да элтиб барадыла. Қаншаў кеси оқуй билмегенликге, жашладан бири газет оқуса, аны қатына олтуруб, сүйүб тыңылайды. Газет оқуй билмеген жашлаға ўа ол тырман этиўүн бир да қоймайды. Хасан, Қаншаўну тырманындан ассыры қорқғандан, иңир школға жүрүй кетиб, газет оқуғанны қой, жазарға оқуна уста болғанды.

— Сени кибикге, оллахи жүз қызым болса бирин бермезем,— деўчү эди Қаншаў Хасанға. Оқуй, жаза билмеген башхалаға да асламында қарт алай айтыўчу эди. Ол сөзле ўа бир қаўумланы дығылына оқуна тие эдиле. Не үчүн десегиз, Қаншаўну Жамила деген қызыны аллында кеслерин сымарлағанла аз түйүлдюле.

Жамила Москвада оқуўда турғанлай, анасы

ауруб өлгенин эштиб, элге қайтхан эди. Бир неча күнден ол атасына айтды:

— Атам, энди сен қартайған да этгенсе, қатында ашыңы этиб, кийимиңи жуууб берир адамың болмаса қыйналырса, аны себебли, мен оқууну қоярға керекме.

— Уғай, қызым, уғай, оқууну қоярға жарамаз. Сен алықа оқурға керексе. Мени үчүн қайғырма. Маңа да бир аллах айтхан болур, эллилерибиз мени унутуб қоймазла. Эх, қызым, «оқумағанны көзү сокур» деб бош айтмағандыла, — деб, Қаншау қызыны жүрегин жабсарыб, ызына ийген эди. Андан бери 3 жыл озғанды. Қарт Қаншау кеси айтханлай, эллилери аны унутуб қоймағандыла. Ала Қаншау-ну кийимин жуууб, ашына-суууна да көз-қулақ болуб турғандыла. Қарт кеси да үйде олтуруууну артық сүйген адам түйүлдү. Ол, қолундан келгени чақлы, колхоз ишге да қатыша, башхалаға кесини артық уллу ауурлуғун да жетдирмеуүчү эди. Қызындан письмо келсе, Қаншау қоншуларында Хасан деген жашны чақырыб, аңа оқутады, жауабны да кеси аузу бла айтыб, Хасанға жаздырады.

Арт кезиүледе Қаншауу кууанчы өседи. Ол хар жолуқғанына: «Энди Жамила, көб турмай, оқууун бошаб келликди», деб кууаныб хапар айтады. Қаншауға киеу болурға ашықған жашла да, энди аны басхан ызын басыб, ызындан қалмай, «Саңа не зат керекди» дегенча, қайғырыулу айланадыла. Бир қауум өткүр жашла кеслерин Қаншауға ариу көргүзтүр үчүн, аны бла түбегенде, баш ийиб, адежли саламлашадыла.

Бир күн иңирде Қаншау нығышха барайым

деб, гулоў таяғын да алыб, үйден тышына чықғанлай, почтачы келиб, ана Жамиладан келген письмону берди. Қарт, бияғы қоншу үйге қарайды. Хасандан сора ол Жамиладан келген письмоланы кишиге да оқутмаўчу эди. Қаншаў конвертни ачыб, письмону чығарғанда, аны ичинде Жамиланы бир жаш бла бирге түшген суратын көрүб сейир этди. «Бу ўа не затды, кимди бу ўа?..» деб қарт, жуқ аңыламай, хайран болду. Ол суратны өшүн хуржунуна салды да, қоншу үйге барыб, Хасанны чығарды. Үйге киргенден сора, қарт, письмону Хасаңна узатыб:

— Оқучу муну, не жазады...— деди.

Хасан письмону оқуб башлайды:

«...Бағалы атам, қызындан қызыў, тансықлық салам ал. Мен экзаменлени барысын да бериб бошағанма. Энди үйге барама, аллыма қара. Атам, айыб этме, тилейме... Үйге экеўлен болуб...»

Хасан, оқуғанын қоюб, Қаншаўға қарады. Қарт да, алықа ишни болумун толу аңыламай, алай, бир табсыз затны сезгенча, Хасаңна қарады.

— Не... Не дейди? Экеўлен дегени ўа неди, таўусулубму калды, андан ары жуқ айтмаймыды? — деди Қаншаў. Хасан башын эншге бошлаб бир кесекге дери жаўаб қайтармады. Сора ол жеринден қобду да, письмону қартха бере, мудах аўаз бла:

— Жамила эрге барғанды,— деди.

— Эргеми?.. Не?.. Қалай?..

— Хаў, Қаншаў, Василий деген орусла жашха барғанды.

— Оруслуму? Ы-ы-ы... Оруслуму дейсе...

— Көб турмай, экиси да келликди,— деб Хасан чыгып кетди.

— Оруслу... Оруслу... Оруслу...— дегенден сора сөз айталмай, Қаншау көбге дери хайран болуп олтурду. Бир кесекден Қартны үйүне Тембот деген эфенди келди. Ол Қаншау ну қолунда письмону көрүб:

— Саңа ол ахшы хапарны жетдирген бу қағытмыды? — деб, хиликгя эте сорду. Қаншау ауур күчсүндү.

— Сени қызың қуру сени бетиңи уғай, битеу элибизни бетин да жойду. Аллай туудуқну аллах қарғасын,— деб Тембот үйден суху чыгып кетди. Қаншау суу себгенлей болду, письмо қолундан жерге түшдү. Аны бет қаны түрленип, қоллары қалтырай башлады. Ол олтурған жеринден ақырын қобду да, тынч барып, ундурукға аўду.

— Ай, қызым, қызым...— деб қарт ата көз жилямукларын сыйпады. Ол кесини қызыны оруслу жашха барғанын дуньяға айтхылық беишлик суна эди. Алай сунарлық түйүл эсе да, Тембот эфенди алай сундурурча этиб кетди да! Қартны жүреги бек қыйнала эди. «Энди не этейим?» — деб Қаншау кеси-кесине сора эди. «Да этиб'а не зат этерикме,— дей эди көлүнден,— қызым оруслу бла үйге келгинчи мен бу элден гунч болуб кетейим. Энди, мен мында улуну уғай, гитчени бетине да қараялмазча болғанма. Аллах, мени неге сүйреб айланаса, мени бу дуньяға не керегим барды? Не мадар?.. Қетерге керекме...»

Қызым оқууун бошаб келсе, элде жашладан бири бла үйдегили болур, мен да қартлығымда қызымы қатында жашарма, аны қолунда өл-

сем мана бир зат да керекмейди, деген муратла Қаншауһну бек ахшы, бек излеген муратлары эди. Энди ға ол муратла үзmezге қуйған сууҗа жутулуб, жоқ болуб кетген сунады қарт ата.

Ол иңирде окуна Жамиланы оруслу жашха барған хапары битеу элге жайылды. Ол хапарны эштгенлей, Тембот эфенди арсарсыз Қаншауға келген эди. Ана ушаған бир қауумла, Қаншауға келиб, айыб этерге умут этген эдиле, алай тамбла да күн барды, деб ишни эртденликке қойдула. Тембот'а бир қауум қартха «Бүгече окуна барыб, Қаншауһну сақалына түкүрүб келигиз», деб қозутханды.

Алай элде ол хапарға артал да сейир этмеген адамла да аз түйүлдюле. «Сүйген болу да барған болур, аны неси барды», деуҗүле Тембот эфендини қанын қайнатадыла.

— Ой, кетала эсем, бүгече окуна элден кетейим,— деб Қаншау ундурукдан қобду. Алай, тобуқлары тутмай, ол дағыда ундурукға ауду.

Кече арасы болуб барады. Қарт атаны көзүне жуку кирмейди. Ма, билмей турғанлай эшик да қағылды. Қаншау сағайды. Ол эшикни қадауһн салырға да унутуб қойған эди.

— Ата, үйдемисе?

Қызыны ауазын эштгенде қартны жүреги жылынды, башын көтүрүб босағаға карады. Жамиланы қуру кесин көргенде, Қаншауһну санлары жеңил болуб, ундурукдан секириб қобарлығы келди. Алай, Жамиланы ызындан кирген сарычач, орта бойлу жашны көргенде ға, көзлери қараңы этиб, санлары түшдү.

— Атам, не болғанды, аўруғанмы этесе, атам,— деб Жамила чабыб келиб Қаншаўну бойшундан кучақлады. Қартны исси көз жилямуқлары қызыны қолуна тамдыла.

— Атам,— деди Жамила эриўлү аўаз бла түб сақалы қалтырай,— атам, жиляғанмы этесе, атам...

Ол халны көрген Василий да, жуқ аңыламай, босаға үсүнде сүелиб қалды. Ол, жолда келе, Жамилаға: «Мен сени атаңы кучақлағанмы этерикме, огесе ўа қолун тутубму қоярықма», деб сора эди. Жамила да, сүйсең'а уппа оқуна этерсе, деб лақырда эте алай келе эдиле. Энди ўа, ундурукға жатыб, кеси таба қараған оқуна этмей турған қартха Василий қалай жалларығын билмей сүелди. Малқарлы адетле бла шағрей болса, не ары, не бери болур эди.

— Бетими жойғанса, қызым,— деди Қаншаў.

— Атам, мен сени бетиңи жоярча жуқ этмегенме. Тилейме, жаңыз балаңы инжилтме.

Василий ишни болумун бир кесек анылады. Былай сүелиб турғандан'а хайыр жоқду деген адамча, ол Қаншаўға жуўуқлашыб:

— Ата, саламалейкум. — деб қолун узатды. Қаншаў кийеўүне қараб, сейир эте, ундрукдан турду да, қолун берди:

— Алейкумсалам... Ы-ы... мен'а сени оруслу сунуб турама...— деб Қаншаў куўанчлы халда саламлашды.

— Да, оруслума.— деди Василий.

— Қалай оруслуса?.. Ы-ы... Таўча сөлеше тураса да?

— Хаў, малқарча сөлеширге Жамила бир кесек үйретгенди.

— Не эсе да санларым аўруйду,— деб Қаншаў дағыда ундуруқға аўду.

* * *

Жамила, оқуудан қайытыб, бир кесек солугандан сора элде медсестра болуб ишлеб башлады. Василий колхозда үч ай тракторчу болуб ишлегенден сора, колхозну правлени аны хунерли механизатор болғаны үчүн трактор бригаданы бригадири этди. «Жамила оруслуға барғанды» деген хапар элде эртде оқуна өчүлгенди. Малқарлы жашла бла Василий қарындашлача татлы шуёх болғандыла.

Қаншаў да жаўундан сора аязған күнча бола барады. Кийеўү аңа күнден-күнне эсли, адетли адамча танылыб башлағанды. Василий ишден келсе, аны бла бирге олтуруб, аңа ишни үсүнден, бизни қралда уллу мүлк жетишимлени үсүнден, бизни көб миллетли қралыбызны күчлүлүгүнү үсүнден хапар айтады. Василий хар заманда Қаншаўға: «Атам, сен мени кеси балаңа санаб қой, мен гитчелигимден өксүзлей қалғанма. Атамы таныған оқуна этмейме, аны фашистле өлтүргендиле. Мен сени кеси атамдан башха көрмейме. Қим биледи, мен сизни адетигизни да иги биле болмам, аны да үйретигиз, терс этген ишим болса да айтығыз», деўчүдү. Ол сөзле ўа қартны жүрегин жибите эдиле. Көб заманңа дери Қаншаў эллилеринден уялыб, эшикге да чықмай турғанды. Алай, арт кезиўледе ўа ол бияғычанығышха оқуна барыб башлайды. Аны бетин-

де қуғанчлықны белгиси күн сайын өсе барганы эсленеди. Иңир болса уа, Василий ишден қачан келеди, деб ашыға оқуна башлайды.

Бир күн иңирде, нығышдан қайытыб келе, Қаншау Тембот эфендиге түбеди.

— Қаншау, ахыратыңы үсүнден сағыш этемисе? Оруслу болған үйде этилген намаз қабыл болмайды,— деб Тембот озуб тебреди.

— Тохта, тохта,— деб Қаншау эфендини аллын тыйды,— бу жолдан сора сен маңа оруслу деб көзүме түртгенини кой. Орусу да, малқары да, қазағы да, қабартысы да барысы да жер үсүнде жашайдыла, ала барысы да адамладыла.

— Аллахны көлүн күлдүрме...

— Аллах да, адам да сени кибиклеге күлдікдү.

— Налат алма аллахдан.

— Аллах саңа эртде налат бергенди,— деб Қаншау үйүне кетди. Үйге келгенлей ол Василийге эфенди бла қалай сөз болғанын айтды.

— Да,— деди Василий,— аллайла миллетлени араларында шуәхлукну сүймейдиле. Бизни қралны деменили күчү миллетлени шуәхлуғунда болғаныны ол айхай билмейди.

Қаншау, кийеуүнү арқасындан қаға, қуғанчлы ышарды.

БАШЛАРЫ

Агроном	3
Жалган даража	28
Атаны ачыуу бла кууанчы	36

Жагафар Зубеирович Токумаев

АГРОНОМ

Рассказы

На балкарском языке

Редактор *А. М. Заидов*

Обложка художника *А. А. Стефановского*

Худож. редактор *И. Г. Абрамов*

Техн. редактор *С. С. Кумукова*

Корректор *Э. Б. Гуртуев*

Сдано в набор 25/X 1961 г. Подписано к печати
15/XI 1961 г. Бумага 70×90¹/₃₂. Физ. печ. л. 1,375.
Усл. печ. л. 1,61. Уч.-изд. л. 1,63. Тираж 1000 экз.
Заказ № 5664. Ч01495.

Кабардино-Балкарское книжное издательство
Нальчик, Театральная, 6.

Типография им. Революции 1905 года
Министерства культуры КБАССР
Нальчик, Театральная, 6.

Цена 5 коп.